

**РЭЛІКТАВЫЯ З’ЯВЫ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ (КАМАЕДЗІЦА)**

Ёсць такое паняцце ў навуковым і агульнакультурным ужытку – «духоўныя традыцыі народа». Іх роля ў гісторыі чалавецтва, у захаванні самаідэнтыфікацыі этнасаў надзвычай вялікая. У сваёй аснове яны склаліся яшчэ на золку чалавечай цывілізацыі і перадаваліся ад пакалення да пакалення як духоўная практыка асэнсавання свету і самога чалавека ў ім. Своеасаблівым духоўным заповітам продкаў, духоўным лучом безлічы пакаленняў з’яўляюцца беларускія каляндарныя звычаі і абрады. Яны захаваліся ў рознай ступені. Ёсць святы, якія адзначаюцца амаль паўсюдна – Каляды, Масленіца, Купалле і многія іншыя, а некаторыя вядомы на абмежаванай тэрыторыі. Да іх адносяцца палескія абрады ваджэння і пахавання «стралы», ваджэння «Куста», Провады русалкі. На жаль, частка абрадаў знікла незваротна, і аб тым, што яны калісьці былі, цяпер можна даведацца толькі з успамінаў і нешматлікіх, часам адзінкавых паведамленняў збіральнікаў фальклору. Напрыклад, у сёмым нумары «Мінскіх епархіяльных ведамасцей» за 1874 г. быў змешчаны артыкул С. Нячаева «Нешта з рэлігійных абрадаў і забабонаў у Бягомльскім прыходзе

Барысаўскага павета», дзе аўтар распавядаў аб святкаванні Камаедзіцы, прысвечанай, як ён кажа, веснавому абуджэнню мядзведзя [3, 139].

Часам высвятляецца, што пра абрады, якія, здаецца, даўно адышлі ў нябыт, яшчэ памятаюць. Падчас праходжання фальклорнай практыкі я трапіла да ўраджэнкі в. Лошніца Барысаўскага раёна Рагоўскай Надзеі Сяргееўны, 1931 г. н. Высветлілася, што назва «Камаедзіца» ёй вядома. Спачатку я не звярнула асаблівай увагі на гэты факт, але потым, калі даведалася, наколькі мізэрныя звесткі аб святкаванні Камаедзіцы на Беларусі, вырашыла яшчэ раз наведаць Надзею Сяргееўну, каб дакладна высветліць, ці сапраўды такія звычай існаваў у Лошніцы або жанчына памылілася і дала станоўчы адказ на маё пытанне выпадкова. На шчасце, ніякай памылкі не было. Вось што расказала Надзея Сяргееўна:

«Раньша свята Камаедзіца святкавалі кожны год. Шчэ з дзяцінства помню, як маці з суседкамі рахталіся да яво. Гэты празнік атмячалі перад Дабравешчаннем. Гатовіліся за некалькі дзён. Прыбіраліся ў хаце, як бы выганялі зіму з хаты. Бо Камаедзіца – гэта свята пакланенню мядзведзю. В гэты дзень нужна гатовіць спецыяльную ежу: варуць ячневую крупу, але не солюць яе, бо яна будзе есца іс мёдам, таму што мядзведзь любя мёд, гатуюць кісель і самое главное – гэта гароховая каша. Яна варыцца ў кацялку ў печы. На ноч гарох намочваюць у ваду, а ўранку пачынаюць варыць, але трэба на маленькім агні. Когда варыцца гарохаўе, то малым дзецям забараняецца падыходзіць да печы. Палучаецца гароховая каша іс камамі. Атсюль і назва – Камаедзіца, або шчэ называюць Камаўедзіца. Есцяка павер’е, што мядзведзь в гэты дзень абуджаецца ад зімняе спячкі. Прыгатаваўшы ўсе стравы, сям’я сядзе за стол і есць. Спажываюць медленна, нікуды не спяшаюцца. Гэта адбываецца прыкладна ў 11–12 гадзін днём. Пасля гэтага збіраюцца людзі з розных хатаў, то есць суседзі, і пачынаюць прыдурвацца. Пачынаюць хадзіць как звычайныя мядзведзі – на чацьвярэнках, перакачваюцца з боку на бок. Святкуюць празнік разам, але калі ўжо хто-нібудзь пакідае адзін аднаго, ухадзя дамоў – празнік скончыўся.

Вось што я знаю пра Камаедзіцу. Но ў нашай вёсцы апошні раз Камаедзіца святкавалася, калі я хадзіла шчэ ў школу, а потым, невядома чаво, нікто не стаў працягваць. А спытаць некава, бо людзей, якія сябравалі с маімі бацькамі, няма вжо ў жывых».

Паўстае пытанне, як ставіцца да паведамлення Надзеі Сяргееўны – з даверам або не? Безумоўна, яно патрабуе ўдакладнення. Калі аднагодкі інфарманткі пацвердзяць яе расказ, толькі тады можна сцвярджаць, што ён праўдзівы, а не запазычаны з нейкіх крыніц. Гэта на будучае. У мяне няма падстаў сумнявацца ў шчырасці Надзеі Сяргееўны. Я ўпэўнена, што расказ не плод яе фантазіі, тым больш не маёй: запіс зроблены да таго, як я пазнаёмілася з навуковай літаратурай. Артыкул пра Камаедзіцу, змешчаны ў энцыклапедычным слоўніку «Беларуская міфалогія» (Мн., 2004), належыць Э. Зайкоўскаму і грунтуецца на згаданым апісанні С. Нячаева. Па сутнасці, аўтар сцісла перадае яго змест, не даючы нічога істотна новага. І не дзіўна, бо новых матэрыялаў пра Камаедзіцу, пачынаючы з 1874 г., так і не з’явілася. Менавіта таму прыводзім энцыклапедычны артыкул амаль цалкам, каб параўнаць

старадаўнія звесткі пра Камаедзіцу з цяперашнімі: «Свята адбывалася заўсёды напярэдадні Блажавешчання (Звеставання) 6 красавіка н. с. і прысвячалася мядзведзю. У гэты дзень падавалася адмысловая ежа: спачатку гатаваўся сушаны рэпнік (травяністая расліна з сямейства крыжакветных) у знак таго, што мядзведзь ужывае пераважна раслінную ежу, травы. Наступнай стравай быў аўсяны кісель, бо мядзведзь любіць авёс. Пасля кісялю елі гарохавыя камы (кашу ці галушкі з адваранага і тоўчанага гароху), таму нібыта і сам дзень атрымаў назву «Камаедзіца». Пасля абеду ўсе – старыя і малыя – клаліся, але не спалі, а бесперапынку павольна перакочваліся з боку на бок, каб гэта максімальна нагадвала пераварочванне мядзведзя. Цырымонія гэта працягвалася каля дзвюх гадзінаў і рабілася дзеля таго, каб мядзведзь лёгка ўстаў са сваёй зімовай бярогі. Пасля абеду сяляне ўжо не займаліся сваімі дзённымі работамі, а святкавалі. Па перакананні сялян, як адзначалася, мядзведзь на Звеставанне абуджаецца ад зімовай спячкі, устае з бярогі. Вось і сустрэкалі яго з добразычэннямі» [2, 220–221].

Як бачым, відавочныя сыходжанні тычацца назвы свята і часу яго правядзення, але ў в. Лошніца нароўні з Камаедзіцай існуе варыянтная назва «Камаўедзіца». Акрамя таго, у расказе Надзеі Сяргееўны адзначана такое характэрнае для беларусаў рытуальнае дзеянне, як перадсвяточнае ачышчэнне культурнай прасторы. Дарэчы, у Заходнім Палессі гэта звычайна рабілі на Дабравешчанне пасля заходу сонца. На думку Т. Агапкінай, заходнепалескі звычай карэлюе з усходнебалканскімі звычаямі знішчэння смецця ў спецыяльных вогнішчах, якія ладзіліся на дварах ў якое-небудзь ранневеснавае свята [1, 77]. А ў нашым выпадку ачышчэнне хаты карэлюе з абрадам выгнання зімы, што цалкам стасуецца з агульнай рытуальнай ідэяй Камаедзіцы. У рамках свята адбываецца некалькі тыпаў прыпадабненняў: хата прыпадабняецца берлагу, людзі – мядзведзю, а разам яны суадносяцца з навакольным асяроддзем, у якім з абуджэннем мядзведзя павінны адбыцца прыродныя змены, замест выгнанай зімы – прыйсці вясна. Мядзведзь, які прагнуўся пасля зімовага сну, з’яўляецца, такім чынам, каляндарным сімвалам і адначасова ўвасабленнем жыватворных сіл вясны, а Камаедзіца – абрадавым хранімам каляндарнага рубяжа, знакам павароту часу.

Тэма пачатку непарыўна звязана з магічнай практыкай, у якой сродкамі кулінарнага кода перадавалася ўяўленне аб пераходзе да новага каляндарнага перыяду. Абнаўленне косма-біялагічнага цыкла знаходзіла вырашэнне ў спажыванні адпаведнай ежы, якая лічылася прыемнай мядзведзю. Калі ў Бягомльскім прыходзе Барысаўскага раёна гэта сушаны рэпнік, аўсяны кісель, гарохавыя камы, то ў в. Лошніца Барысаўскага раёна – ячневая крупа з мёдам, кісель і гарохавая каша, прычым перад тым, як варыць «гарохаўе», зерне нанач замачваюць у вадзе. Звернем увагу і на такую істотную дэталю, як забарона дзецям нават набліжацца да печы, калі ў ёй варыцца гарохавая каша. На першы погляд, гэта зусім нелагічна, бо дзеці сімвалізуюць рух жыцця. З другога боку, усё зразумела: дзеці не мелі права быць актыўнымі суб’ектамі свяшчэннадзейства, звязанага з прыгатаваннем рытуальнай ежы, а толькі яе спажывальцамі, бо ў гэты час яны ўвасаблялі мядзведзянятак, як дарослыя –

мядзведзяў. Ідэя далучэння да мядзведжай ежы і побыту прысутнічае ў казцы пра дзяўчынку, якая заблудзіла ў лесе і выпадкова трапіла ў мядзведжую хату. Казка грунтуецца зусім на іншай аснове, чым абрад Камаедзіца. Даследчыкі звязваюць сюжэт падобных казак з ініцыяльнымі абрадамі, калі дзяцей адпраўлялі ў лес, дзе распарадчык абраду, пераапануты ў мядзведзя (генетычна – звярыны першапродак), выпрабавваў падыспытных. Дваісты вынік знайшоў адлюстраванне ў канцоўках казак: у адным выпадку мядзведзь ўзнагароджвае дзедаву дачку і карае бабіну, якая не вытрымала выпрабавання, у другім – дзяўчынка пасля таго, як пакаштавала мядзведжую ежу і пабывала ў іх ложках, збягае ад абураных мядзведзяў, якія вярнуліся дахаты, у трэцім – падманам прымушае мядзведзя аднесці яе да дзеда і бабы.

Галоўным актам Камаедзіцы пасля ежы з’яўляецца імітацыя рухаў мядзведзя, але адбывалася гэта па-рознаму. Згодна з С. Нячаевым, «усе... лажацца, але не спяць, а памінутна самым павольным спосабам перакатваюцца з боку на бок, як мага стараючыся прыладзіцца да паварочвання мядзведзя» [3, 139]. У лошніцкай Камаедзіцы актуалізуецца другі акт: мядзведзь нібыта ўжо прачнуся, падняўся на ногі, таму ўдзельнікі калектыўнага абраду ходзяць «на чацвярэньках, перакочваюцца з боку на бок». Знакам заканчэння абраду з’яўляецца выхад першага чалавека з хаты, што сімвалізуе, на наш погляд, пакіданне мядзведзем свайго зімовага лагава.

С. Нячаеў справядліва звязваў паходжанне Камаедзіцы з дахрысціянскімі часамі. На яго думку, існаванне свята «служыць магчымай аргументацыяй таго, што ў гэтай мясцовасці пакланяліся мядзведзю», які «сваёй сілай і ростам... наводзіў страх на людзей», і нібыта па той простае прычыне «людзі гэтай мясцовасці і ўздумалі вітаць мядзведзя» [3, 139]. В. Ліцвінка беспадстаўна разглядае Камаедзіцу ў рэчышчы татэмістычных уяўленняў, залічваючы яе да татэмнага веснавога свята. Ён шматслоўна тлумачыць, што такое татэм, і прыходзіць да наступнай высновы: «У пралігурах беларусаў такой жывёлай быў «мядзведзюхна-бацюхна» [5, 57], татэмная жывёла-продак. Сапраўды, мядзведзь – сакральная жывёла ў міфалогіі. Рытуальныя пахаванні мядзведзя і гліняныя макеты жывёлы знаходзяць у палеалітычных пячорах Еўразіі. Лічыцца, што культ мядзведзя існаваў у неалітычных насельніках тэрыторыі Беларусі. Застаецца пытанне, ці быў ён звязаны з татэмістычнымі ўяўленнямі або са складаным комплексам рознастадыяльных? На наш погляд, перш чым адназначна звязаць «жывёльную» тэму, у прыватнасці «мядзведжую», з татэмістычным мысленнем, пажадана памятаць пра тое, што ў міфалагічным мысленні беларусаў татэмістычная лінія адсутнічала. Татэмізм як жывая з’ява ў выглядзе адпаведнай сацыяльнай арганізацыі і міфалагічных ўяўленняў засведчаны ў нецывілізаваных плямён Аўстраліі і Паўночнай Амерыкі. Іншая справа, што еўрапейскі фальклор, і беларускі ў тым ліку, спадкаемна ўтрымліваў сюжэты і матывы, якія гіпатэтычна сваім паходжаннем абавязаны татэмнай эпохе. Менавіта так разглядае міфалагічную аснову чарадзейнай казкі «Івашка Мядзведжае вушка» Т. Шамякіна [8, 150–152].

Як адзначалася вышэй, Э. Зайкоўскі, гаворачы пра Камаедзіцу, дае толькі запазычаную ў С. Нячаева інфармацыю пра беларускі святочны абрад. У

энцыклапедычным слоўніку «Беларуская міфалогія» даволі аб'ёмны артыкул прысвечаны мядзведзю, дзе, на шчасце, няма ні слова пра тое, што мядзведзь – татэмная жывёла беларусаў. Будзем спадзявацца, што выданне пакладае канец спекулятыўным калянавуковым домыслам наконт «татэмістычных» уяўленняў беларусаў. Для разумення свята Камаедзіцы вельмі важнай з'яўляецца заўвага аўтараў артыкула: «У каляндарным кодзе мядзведзю адпавядае лета – перыяд ад веснавога да восеньскага раўнадзення, а воўку – зіма» [2, 336]. Гэтаксама можна сказаць, што ў жывёльным кодзе лету адпавядае мядзведзь, а зіме – воўк. Адсюль вынікае наступнае: Камаедзіца знаходзіцца ў каардынатах каляндарнага міфа аб жывёле, якая засынае і прачынаецца. У вузкім сэнсе пад каляндарнымі разумеюцца ўсе міфы, якія адлюстроўваюць сезонны цыкл. Сон мядзведзя тоесны засынанню прыроды, яе «смерці», калі пануе воўк-зіма, а веснавое абуджэнне – яе ажыванню. Можна правесці паралель паміж гэтым міфам і міфамі з іншай семантыкай: земляробчыя – аб паміраючым і ўваскрасаючым боге або духе расліннасці, паляўнічыя – аб паміраючым і ўваскрасаючым зверы [6, 547–549].

Нельга не закрануць такое актуальнае пытанне, як спекулятыўнае выкарыстанне сапраўднай народнай тэрміналогіі ў так званай неаязычніцкай літаратуры з яе фальшывымі рэканструкцыямі славянскіх свят і абрадаў. Асабліва вылучаецца выдавецтва рускіх нацыяналістаў «Руская праўда». Пад яго эгідай выдаюцца кнігі, якія ўводзяць у зман даверлівых чытачоў, далёкіх ад навукі і навуковых прац. Сярод іх кніга нейкага В. Казакова – старэйшыны Калужскай Славянскай Абшчыны. У ёй прыхільнік славяншчыны прапануе такое апісанне Камаедзіцы: «23 беразня (24.03.), калі дзень становіцца даўжэй за ноч, калі прабуджаецца прырода і сонца-дзіця Хорс становіцца юнаком Ярылам (20 беразня), славяне святкуюць Камаедзіцы. Раніцай людзі спяшаюцца на капішча, на высокае месца, дзе падсохла зямля. На капішчы і на скрыжаванні дарог рассыпаюць зерне. Гэта робіцца дзеля таго, каб наўі, якія прынялі выгляд сарок, паядалі зерне і не перашкаджалі святу.

На сталы ставяць пячэнне, гарачыя бліны і пірагі, аўсяны кісель, мёд, квас і закускі. Пачастунак дзеліцца на пяць частак, і пятую частку змяшчаюць каля свяшчэннага Агню, прыгаворваючы:

Сумленныя нашы бацькі!

Вось для вашай душы блінок.

Урачыста вязуць да капішча на саламянай «кабыле» ляльку Марэны. Усе стаяць уздоўж дарогі, кланяюцца ў пояс і велічаюць Марэну Сварогаўну» [4, 135–136]. Далей «знаўца» славянскага язычніцтва, не вагаючыся, атаясамляе Марэну Сварогаўну з Масленіцай, а апошняю – з багіняй Смерці. Ад масленічных бліноў ужо недлёка да Камаедзіцы: «Першы блін комам, яго адносяць у гушчар касалапаму гаспадару леса» [4, 136].

Ком, паводле В. Казакова, не што іншае, як іншасказальная назва мядзведзя, бо той падобны на вялікі шарсцяны камяк, а камы – бліны, якія пякуць 22 сакавіка. І калі можна пагадзіцца з аўтарам, што камаедзіцы дапушчальна перакласці як «свята паядання камоў» (праўда, мы ведаем, што гароховых, а не тых першых бліноў, што, як гаворыцца, заўсёды комам), то

далейшыя этымалагічныя росшукі толькі выклікаюць здзіўленне. Ні на што не зважаючы, як быццам няма і ніколі не было слоўнікаў, В. Казакоў даводзіць: «Падобнае свята ў Старажытнай Эладзе называлася «Комедія» (мядзведжае свята), адкуль пайшла антычная камедыя» [4, 137]. Аўтару зусім няўцям, што грэчаскае слова *kōmōdia* паходзіць ад *kōmos* – вяселы натоўп, вясёлае шэсце (рытуальна – свята Дыёніса), і *oidē* – песня, адсюль – камедыя [7, 148]. Праўда, Э. Зайкоўскі і С. Санько паведамляюць, што «ў старажытных грэкаў сугучную назву з Камаедзіцай мела мядзведжае свята *Comoedia*, прысвечанае багіні Артэмідзе, якое адзначалася блізу 25 сакавіка» [2, 334].

В. Казакоў піша, што свята завяршаецца абрадам «Прабудзі». Ролю мядзведзя выконвае пераапануты, які хаваецца ў яме, астатнія водзяць вакол імправізаванага берлагу карагоды, гучна крычаць. «Мядзведзь» не прачынаецца, пакуль адна дзяўчына не сядзе яму на спіну і не паскача на ім. Дзяўчына ўцякае ад «мядзведзя», адарваўшы кавалак яго шкуры або мядзведжую «нагу», а потым пераапануты, абাপіраючыся на мыліцу, ідзе шукаць сваю згубу і спявае «мядзведжую» песню, запазычаную В. Казаковым з казкі пра мядзведзя на ліпавай назе [4, 138]. Як бачым, фантастычны калаж В. Казакова складаецца з розных частак, якія няўмела дапасаваны адна да адной. Магчыма, аўтар чуў назву «Камаедзіца» і пад ёй стварыў для новых славянафілаў нейкі сцэнарый. Менавіта так, а не іначай трэба разглядаць яго опус. Толькі простаму чытачу гэта незразумела: ён з даверам паставіцца да анатацыі і будзе лічыць аўтара сур'ёзным даследчыкам у вобласці даўніх славянскіх свят.

ЛІТАРАТУРА

1. *Агапкина Т. А.* Этнографические связи календарных песен: Встреча весны в обрядах и фольклоре восточных славян. М., 2000.
2. Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.]. Мн., 2004.
3. *Земляробчы каляндар (Абрады і звычаі)* / уклад. А. І. Гурскі. Мн., 1990.
4. *Казаков В. С.* Именослов: Словарь славянских имён и прозвищ. М.– Калуга, 2003.
5. *Лицьвінка В. Д.* Святы і абрады беларусаў. Мн., 2001.
6. Мифы народов мира: энцикл.: в 2 т. М., 1992. Т. 2.
7. *Рагойша В.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах. Мн., 2001.
8. *Шамякіна Т.* Міфалагічная аснова народнай чарадзейнай казкі «Івашка Мядзведжае вушка» // Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. арт. Вып. 3 / пад нав. рэд. Т. А. Марозавай, В. В. Прыемка. Мн., 2006.